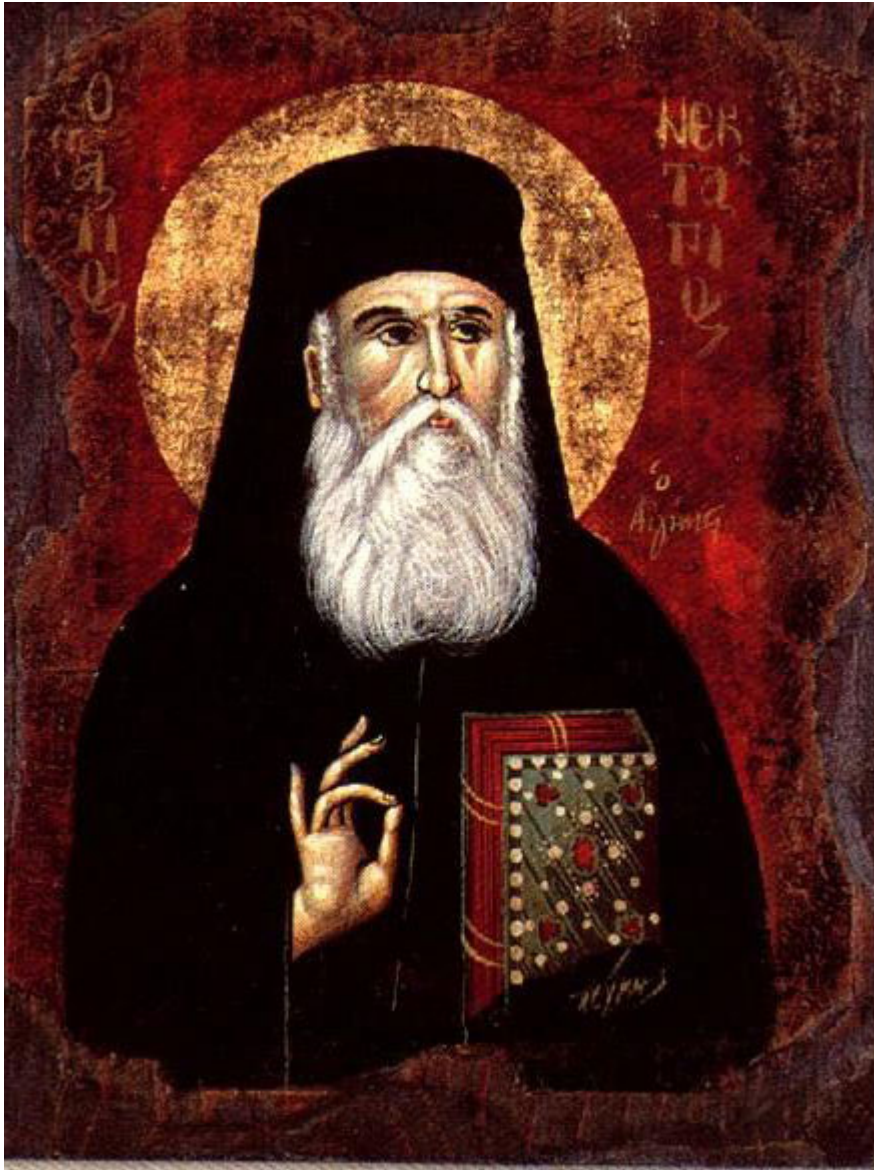

Ο άγιος Νεκτάριος και το Άγιον Όρος*

[Ορθοδοξία και Ορθοπραξία](#) / [Άγιοι - Πατέρες - Γέροντες](#) / [Ορθόδοξη πίστη](#)

Φωτό: iereasanatolikisekklisias.blogspot.com -

Τα περί του θαυματουργού και μεγάλου αγίου Νεκταρίου επισκόπου Πενταπόλεως και τα ιστορικά στοιχεία περί του Αγίου Όρους είναι νομίζω αρκετά γνωστά. Έτσι θα εισέλθω αμέσως στο θέμα μου, αφού σταθμεύσω για λίγο σε ορισμένα βιογραφικά στοιχεία του αγίου που έχουν σχέση με το θέμα μας.

Γεννήθηκε στη μοναχοτρόφο Σηλυβρία της Α. Θράκης το 1846. Μετά από σπουδές κι εργασίες το 1876 εκάρη μοναχός στη Νέα Μονή της Χίου[1]. Προ και μετά της κουράς του, παντού και πάντοτε ζούσε ως ένας απλός, ησύχιος και ταπεινός μοναχός. Στη Σηλυβρία, στην Κωνσταντινούπολη, στην Αθήνα, ως σπουδαστής, στην Αλεξάνδρεια, ως επίσκοπος, στην Εύβοια, τη Φθιώτιδα και τη Φωκίδα ως ιεροκήρυκας, στην Αθήνα ως

σχολάρχης, στην Αίγινα ως κτίτορας μονής[2]. Την αγάπη του προς τον μοναχισμό φανερώνει και στα πολλά του έργα[3].

Ο μακαριστός Γέροντας της Πάτμου Αμφιλόχιος Μακρής[4], ο παρ' ολίγον Αγιορείτης[5] και μαθητής του αγίου Νεκταρίου[6], γράφει περί αυτού: «Ένας μόνον διακαής πόθος εφλόγιζε την ψυχήν του: να ίδη τον μοναχικόν βίον εξαπλούμενον εις όλον το ταλαιπωρημένον έθνος ημών, σύμφωνα με το πνεύμα των Πατέρων μας, διά να δύναται η Εκκλησία της Πατρίδος να εξευρίσκη στρατιώτας αφοσιωμένους εις αυτήν και να αντλή την δύναμιν και το κύρος της από τα προπύργια του Χριστιανισμού, τα μοναστήρια»[7].

Ο μακαριστός Γέροντας της Πάρου Φιλόθεος Ζερβάκος[8], ο επίσης παρ' ολίγον Αγιορείτης και πνευματικό τέκνο του αγίου Νεκταρίου, έτσι περιγράφει την αναχώρησή του για το Άγιον Όρος με τον Νικόλαο Μητρόπουλο, μετέπειτα μοναχό Νείλο Σιμωνοπετρίτη[9]: «Πριν αναχωρήσωμεν με τον αδελφόν Νικόλαον Μητρόπουλον εξομολογηθέντες αμφοτέροι εις τον Άγιον Πενταπόλεως Νεκτάριον και λαβόντες την ευχήν και ευλογίαν του ετελέσαμεν ολονύκτιον αγρυπνίαν εις το εκκλησίδιον του Προφήτου Ελισσαίου την 8ην Μαΐου εορτήν του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου και μετέσχομεν των Αχράντων Μυστηρίων την πρωίαν. Την μεσημβρίαν μας παρέθηκε τράπεζαν εις τον οίκον του ο φιλόξενος και φιλομόναχος κ. Νικ. Μπούκης, όπου είχομεν ομοτράπεζον και τον Αλέξ. Παπαδιαμάντην. Μετά το φαγητόν ανεπαύθημεν, το δε απόγευμα της ίδιας ημέρας μας επεσκέφθησαν οι πνευματικοί φίλοι Αλ. Μωραϊτίδης... μετά των οποίων εις πάσας τας αγρυπνίας συνευφραινόμεθα πνευματικώς αγρυπνούντες, προσευχόμενοι, άδοντες και ψάλλοντες τω Κυρίω. Ούτοι οι ευλαβείς και καλοί φίλοι μας συνώδευσαν μέχρι του Ατμοπλοίου, όπου και αποχαιρέτισαν ημάς συγκεκριημένοι, δακρυρροούντες και αγαλλόμενοι τη καρδιά[10]... εξ ων τινές διέπρεψαν επ' αρετή, φιλομαθεία και οσιότητι βίου...»[11].

Σύγχρονος Αγιορείτης Γέροντας γράφει για τον άγιο: «Ο Ιερός ημών τόπος ως κιβωτός της παραδόσεως και καρδιά της Ορθοδοξίας τον είλκυεν ως μαγνήτης διό και ηθέλησε να έλθη δια να μονάση μονίμως, ότε εδοκιμάσθη ως χρυσός εν χωνευτηρίω και εδιώχθη αδίκως από την Αλεξάνδρειαν' ο Κύριος όμως τον προώριζε διά την Αίγιναν»

[12]. Το θέρος του 1898 επισκέφθηκε για πρώτη και τελευταία φορά το Άγιον Όρος. Τούτο φαίνεται από δύο συστατικές επιστολές του Οικουμενικού Πατριαρχείου προς την Ιερά Κοινότητα του Αγίου Όρους και αυτής προς τις είκοσι ιερές μονές[13]. Επίσης από δύο αυτόγραφα σημειώματα του αγίου σε «βιβλία εντυπώσεων» επισκεπτών ιερών μονών

και ένα στη σκήτη των Καυσοκαλυβίων.

Στη Μεγίστη Λαύρα γράφει: «Ως αγαπητά τα σκηνώματά σου Κύριε των δυνάμεων, επιποθεί και εκλείπει η ψυχή μου εις τας αυλάς του Κυρίου. Σκηνωμα αληθώς του Κυρίου η Ιερά και Σεβάσμιος Μονή της Μεγίστης Λαύρας και εμοί λίαν αγαπητή και λίαν ποθητή. Εκφράσας το φρόνημά μου, εκφράζω και τας ευχαριστίας μου προς τε τους οσιωτάτους Επιτρόπους της Ιεράς Μονής και άπασαν την Ιεράν Σύναξιν διά την φιλοφροσύνην, αδελφικήν αγάπην, και την πρόθυμον περιποίησιν. Και εύχομαι από μέσης καρδιάς τη ιερά αδελφότητι την θείαν αντίληψιν και πλούσια τα ελέη παρά του λατρευομένου Θεού

Τη 7 Αυγούστου 1898

† Ο Πενταπόλεως Νεκτάριος»[14].

Στη μονή Ιβήρων γράφει: «Νηστεία και παρθενία πτέρυγες πνευματικάι προς μεταρσίωσιν και τελείωσιν άλλ' η τε νηστεία και παρθενία καθ' εαυτάς ούτε καλόν ούτε κακόν, άλλ' από της τωνμετιέντων προαιρέσεως εκάτερον γίνεται, κατά τον θείον Χρυσόστομον. Προαιρέσεως άρα δεόμεθα αγαθής, νηστείαν ασκούντες και παρθενίαν, όπως αναβώμεν πνευματικά και αχθώμεν εις την Χριστιανικήν τελειότητα. Έτι δε προαίρεσις το ενακινείσθαι προς τελείωσιν.

Εν τη Ιερά και Σεβασμία Μονή των Ιβήρων τη 16η Αυγούστου Έτους Σωτηρίου 1898.

† Ο Πενταπόλεως Νεκτάριος»[15].

Από διάφορες μαρτυρίες που έχουμε ο άγιος επισκέφθηκε κατά το διάστημα της τρίμηνης παραμονής του στο Άγιον Όρος εκτός των παραπάνω μονών τις μονές Διονυσίου, Γρηγορίου, Σίμωνος Πέτρας, τη σκήτη της Αγίας Άννης, των Καυσοκαλυβίων και τα Κατουνάκια[16].

Για το πλούσιο συγγραφικό του έργο ανέπτυξε αλληλογραφία με τις αγιορείτικες μονές και μερικές του συμπαραστάθηκαν απλόχερα όπως η Βατοπεδίου[17], καθώς φαίνεται σ' ένδεκα επιστολές του μεταξύ των ετών 1900-1906. Στην τελευταία καταλήγει: «Μεγίστη εμοί αμοιβή η ευχαρίστησις, ότι εργαζόμεθα υπέρ των αδελφών ημών και υπέρ της δόξης του Θεού»[18]. Επίσης στη μονή Χιλανδαρίου το 1903[19] μία επιστολή περί της εκδόσεως της «Ευαγγελικής Ιστορίας» και στη μονή Σίμωνος Πέτρας τρεις μικρές επιστολές, μεταξύ των ετών 1902-1907 περί της εκδόσεως βιβλίων του[20].

Από την αλληλογραφία του αγίου με τον Μαδυτινό Γέροντα Ιωάσαφ τον Αγιαννανίτη[21] της Καλύβης του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, άνδρα ενάρετο, σώζεται μόνο μία επιστολή του 1903[22] , στην οποία ο άγιος μεταξύ άλλων γράφει: «συναίσθησιν έχοντες της ημετέρας αναξιότητος και γυμνότητος, ουδέ τολμώμεν καν να συγκρίνωμεν ημάς προς τον ελάχιστον των μοναχών, τον εν ασκήσει και σεμνή πολιτεία ζώντα. Διαβεβαιώ δε υμάς ότι καθ' εκάστην μακαρίζω τους αφιερωθέντας τω Θεώ και εν Αυτώ ζώντας και κινουμένους και όντας. Τι αληθώς της πολιτείας ταύτης τιμιώτερον; ή τι λαμπρότερον;... Θεωρώ τον ασκητήν υπέρτερον του Αρχιερέως, εν πάση ειλικρινεία ομολογώ»[23].

Η μεταξύ των ετών 1898-1920 υψηλή πνευματική φιλία του αγίου Νεκταρίου και του σοφού κι εναρέτου Γέροντος Δανιήλ του Κατουνακιώτου[24] υπήρξε γόνιμη και σημαντική. Ο ταπεινόφρων άγιος δεν διστάζει καθόλου ν' απευθυνθεί στον έμπειρο Αγιορείτη Γέροντα και να ζητήσει τον κοινοβιακό κανονισμό[25], το 1918, για τη μονή του στην Αίγινα. Χαρακτηριστικά θα σημειώσει ο Γέρον Δανιήλ απευθυνόμενος στην ηγουμένη Ξένη: «Και δεν ήτο βεβαίως ίδιον εμού του και λόγω και έργω αμαθούς και απαιδευτού ν' αναλάβω την παρ' αξίαν μοι ταύτην αξίωσιν και να εκθέσω συμβουλάς και νουθεσίας αρμοζούσας εις υμάς τας φιλοθέους παρθένους, οίτινες καθοδηγούμεναι απλανώς και ενδιακρίτως παρά του ειρημένου αγίου Πατρός, του διακρινομένου επί θεοσοφία και χάριτι, δεν έχετε την ελαχίστην ανάγκην άλλου τινός οδηγού και μάλιστα αδαούς και αναξίου, ως οίος τυγχάνω εγώ ο ελάχιστος...»[26]. Ο διακριτικός αυτός κανονισμός ήταν απάντηση στην παράκληση του αγίου: «Θέλετε μας υποχρεώσει μεγάλως, εάν ευαρεστηθήτε να γράψητε λόγον τινά πνευματικόν προς τας παρθένους προς ενίσχυσιν αυτών. Η υμετέρα επιστολή, η υπό της πράξεως και θεωρίας υπαγορευομένη, έσται αυταίς, εστερημέναις τοιαύτης ζώσης διδασκαλίας, πνευματικόν εντρύφημα και αληθώς στήριγμα πνευματικόν»[27].

Τέσσερις επιστολές του αγίου δημοσιεύονται με τη βιογραφία του Γέροντος Δανιήλ[28]. Στην πρώτη του 1903 αναφέρεται στην ευεργετική δύναμη των δοκιμασιών: «Αι δοκιμασίαι προάγουσιν εις τελειότητά ουδείς αδοκίμαστος ευδόκιμος• ουδείς αδοκίμαστος υψούται ύπερθεν του γεώδους επιπέδου, εφ' ο ίσταται και εφ' ο στηρίζεται η ουρανομήκης κλίμαξ των αρετών»[29]. Στην επιστολή του 1913 ζητά ν' αποκτήσει κελλί για δύο πνευματικά του τέκνα και μετά την εκπλήρωση υποχρεώσεών του να μεταβεί κι ο ίδιος για ένα διάστημα να ησυχάσει. Στην τρίτη επιστολή φαίνεται καθαρά ο στενός σύνδεσμος των δύο ιερών ανδρών με την ανταλλαγή δώρων, ενθυμίων και μνημονεύσεων. Ο άγιος βοήθησε οικονομικά για την ανοικοδόμηση του ναού του ησυχαστηρίου. Στην τέταρτη επιστολή αναφέρει περί της αποστολής βιβλίων του κι αιτείται κανονισμό για τη μονή του.

Ο Γέρον Δανιήλ στις 2.1.1921 γράφει για την κοίμηση του θεοφόρου αγίου στην ηγουμένη Ξένη: «Ότε αφίκετο προς ημάς το πνευματικόν τέκνον ο Αθανάσιος Ιερομόναχος και μοι ευαγγέλισε τα αδιαφιλονίκητα τεκμήρια της αγιαστικής χάριτος, άτινα απέδειξαν αυτόν άνδρα αγιώτατον, άνδρα χαριτωθέντα παρά Θεού, διότι επιζώντος εφρόντισε να καθαρίση το τριμερές της ψυχής του και να αναδειχθή θεράπων Θεού γνησιώτατος, τότε μεγάλως ανεκουφίσθην και εδόξασα τον Πανάγαθον

Κύριον, όστις τον ανέδειξεν Άγιον της ημέρας και θα φιμωθώσι πολλών ασεβών στόματα»[30].

Στο φιλόξενο ησυχαστήριο των Δανιηλαίων φυλάγονται και άλλες επιστολές του αγίου, περί τις δώδεκα[31], ως και της μοναχής Ξένης. Ο σύνδεσμος του Γέροντος Δανιήλ και του αγίου δημιουργήθηκε με τη μεσολάβηση της συζύγου του γνωστού δημοσιογράφου Α. Μωραϊτίδη, που τελείωσε τον βίο του στη Σκιάθο ως μοναχός Ανδρόνικος, που τελειώθηκε κι εκείνη ως μοναχή Αθανασία στη μονή Κεχροβουνίου της Τήνου. Η μοναχή Αθανασία υπήρξε πνευματικό τέκνο του αγίου επί έτη στην Αθήνα και όταν ο Α. Μωραϊτίδης μετέβη στο Άγιον Όρος και γνώρισε τον Γέροντα Δανιήλ του μίλησε για τον άγιο.

Στο Άγιον Όρος φυλάγονται κι άλλες επιστολές του αγίου σε μονές, σχετικές κυρίως με την έκδοση των πονημάτων του. Επίσης λόγιοι Αγιορείτες ασχολήθηκαν με τον βίο και το έργο του αγίου, όπως ο Γέρον Θεόκλητος Διονυσιάτης, που γράφει: «Ο θεοφόρος Νεκτάριος συμπυκνώνει όλη τη διδασκαλία της Εκκλησίας και τώρα μάλιστα στο πηχτό σκοτάδι της άγνοιας την προβάλλει “εν σημείοις και τέρασι”»[32]. Σχολιάζοντας τις 35 επιστολές του αγίου προς τις μοναχές της Αίγινας γράφει: «Περιέχουν πολύτιμη διδασκαλία και φανερώνουν, εκτός από τη μεγάλη πατρικήν αγάπη και την ταπείνωσή του, που τον συνοδεύουν σ’ όλη τη ζωή του, τη λεπτή διάκριση, με την οποία κατευθύνει τις άγευστες από μοναχισμό ψυχές»[33]. Προς μία αμόναχη σύγχρονη μοναχή που αρνείται την αγιότητα του θεοφόρου πατρός γράφει ο γνωστός Διονυσιάτης Γέροντας: «Τολμά να γράφη κατά του αγίου Πατρός μας Νεκταρίου, που αν ένας Άγιος της Εκκλησίας καθιερώθη επισήμως από το πέλαγος των θαυμάτων του, είναι ο πραότατος και ταπεινότατος άγιος Πατήρ»[34].

Ο άγιος γνωριζόταν με τους Αγιορείτες Νικόδημο Καυσοκαλυβίτη, Θεοφύλακτο, ιερομόναχο Σωφρόνιο[35] (Καχαγιόγλου) (1839-1934), εκδότη διδακτικών βιβλίων, μετά του οποίου διατηρούσε αλληλογραφία, ιερομόναχο Ιωακείμ[36] (Σπετσιέρη) Νεοσκητιώτη (1860-1943), του οποίου υπήρξε μαθητής στη Ριζάρειο, Γέροντος Αβιμέλεχ[37] (Μπονάκη) Μικραγιαννανίτη (1860-1965), του οποίου υπήρξε πρώτος βιογράφος και τη βιογραφία του εξέδωσε στο Βόλο το 1921, ιερομόναχο Μηνά Αγιαννανίτη τον Μαυροβούνιο[38], που τον συνάντησε και συνομίλησε μαζί του όταν επισκέφθηκε το Άγιον Όρος, ιερομόναχο Χρύσανθο[39] (Βρέτταρο) Αγιαννανίτη.

Πιο στενό σύνδεσμο ο άγιος είχε με δύο άλλους αγίους Αγιορείτες. Τον άγιο Αρσένιο τον εν Πάρω (1800-1877), του οποίου διετέλεσε και πνευματικό τέκνο[39α] και τον άγιο Σάββα τον Νέο της Καλύμνου[40] (1826-1948), τον επί δωδεκαετία Αγιαννανίτη, που συνδέθηκε μαζί του, τον διακόνησε, παρακολούθησε τις δοκιμασίες του, τον σαβάνωσε, τον κήδευσε, είδε τα πρώτα θαύματα του αγίου, αγιογράφησε την πρώτη εικόνα του, έγινε ο εφημέριος κι ο πνευματικός των μοναζουσών και δάσκαλος στην αγιογραφία και την ψαλτική. Διηγείται ο ίδιος ο άγιος Σάββας περί του αγίου Νεκταρίου: «Έμεινα μαζί του χρόνια. Εγώ τον περιποιήθηκα. Εγώ τον μαγείρευα. Εγώ ερχόμουν σε επαφή με τον άγιον Πενταπόλεως. Εγνώρισα την αρετή του, εγνώρισα την μαρτυρική ζωή του»[41]. Το έργο του πνευματικού παρέδωσε σ' ένα άλλο άξιο Αγιορείτη, τον Γέροντα Ιερώνυμο Σιμωνοπετρίτη[42].

Ο Σιμωνοπετρίτης ηγούμενος Ιερώνυμος συχνά δεχόταν θείες εκμυστηρεύσεις του αγίου. «Χθες ευρισκόμην μετά του αγίου Διονυσίου», του έλεγε. Λίγο πριν τη μακαρία τελευτή του είπε ο άγιος στον Γέροντα Ιερώνυμο: «Αν ο Θεός μου δώση την υγείαν μου, θα ξαναέλθω εις Άγιον Όρος». Επιστολές, επισκέψεις κι εξομολογήσεις συνδέουν τον Γέροντα Ιερώνυμο με τις μοναχές του αγίου στην Αίγινα. Λίγο πριν την εκδημία του ο Γέρων Ιερώνυμος επισκέφθηκε το μοναστήρι του αγίου για να λάβει την ευλογία του πατέρα του, καθώς τον αποκαλούσε[43].

Ο υμνογράφος Γέρων Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης συνέθεσε πλήρη ωραία ασματική ακολουθία του αγίου[44], που συμπεριλήφθηκε στα Μηναία της Εκκλησίας. Αγιορείτες φέρουν τ' όνομα του αγίου, αγιογραφούν εικόνες του και μάλιστα θαυματουργούν, όπως του Γέροντος Μιχαήλ του Καυσοκαλυβίτου (†1979)[45], αφιερώνουν ναούς στ' όνομά του, όπως στο Κελλί Αγίου Νικολάου Μπουραζέρη παρά τις Καρυές, σε Σταυρονικητιανό Κελλί παρά την Καψάλα, σε Ξενοφωντικό Κελλί παρά τη μονή Ρωσικού, γράφουν ύμνους και βιβλία, φυλάγουν ευλαβικά τεμάχια τίμιων λειψάνων

του, επιστολές του, άμφιά του, αντικείμενά του, διηγούνται συγκινημένοι τη θαυματουργική χάρη του και τιμούν πανηγυρικά τη μνήμη του, όπως στη μονή Αγίου Παύλου.

Η βιοεργογραφία του φιλοαθωνίτη αγίου τον κατατάσσει με τους κατά τρόπον Αγιορείτες πατέρες. Η σχέση του αγίου με τους ενάρετους Αγιορείτες άγιο Σάββα, Ιωάσαφ, Μηνά και Χρύσανθο τους Αγιαννανίτες, Αβιμέλεχ Μικραγιαννανίτη, Δανιήλ Κατουνακιώτη, Ιωακείμ Νεοσκητιώτη, Σωφρόνιο Κεχαγιόγλου, Νείλο και Ιερώνυμο τους Σιμωνοπετρίτες, ως και τους φιλοαγιορείτες Αμφιλόχιο της Πάτμου και Φιλόθεο της Πάρου ανανέωσε ζωηρά τον μοναχισμό στην Ελλάδα. Δεν είναι τυχαίο ότι η Αίγινα ονομάσθηκε το Άγιον Όρος του γυναικείου μοναχισμού.

Μακριά από ημερολογιακούς ζηλωτισμούς και ασταθείς νοσηρούς συναισθηματισμούς ο άγιος με τους ομόφρονες συναγωνιστές του αποτελεί μια νεοκολλυβαδική, γνήσια αναγεννησιακή πνευματική κίνηση, σε μια εποχή καθαρά αντιμοναχική, φύτεψε υπομονετικά κι επίμονα το ευσκιόφυλλο δένδρο, που στη δρόσο του αναπαυόμεθα πολλοί. Η σημερινή ακμή του Ορθοδόξου μοναχισμού, ανδρικού και γυναικείου, στην Ελλάδα οφείλεται στις θυσίες και τις πρεσβείες του αγίου και στις ευχές των συνεκδήμων του πατέρων. Ένας άγιος επηρεάζει και μεταστρέφει μια εποχή. Μια σειρά αστέρων γύρω από τη σελήνη φωτίζουν τις νύχτες μας με την πλούσια χάρη της αγάπης τους. Ο ιερός Άθωνας, το Περιβόλι της Παναγίας, το εράσμιο Άγιον Όρος μυστικά καυχάται για τη σχέση του με τον θαυματουργό άγιο του αιώνας μας και την προσφορά του, για την οποία συνέβαλε σημαντικά, αφού το προσκύνημά του στον Άθωνα αποτέλεσε σταθμό της πνευματικής πορείας του, για τον ασκητή επίσκοπο[46].

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως ο θαυματουργός επισκέφθηκε στο Άγιον Όρος, το 1898, αρκετές μονές και σκήτες. Ανέπτυξε αλληλογραφία, γνωριμίες και φιλίες. Γνωστές είναι οι πνευματικές του σχέσεις με τους Αγιορείτες: Ιωάσαφ Αγιαννανίτη, Δανιήλ Κατουνακιώτη, Νικόδημο Καυσοκαλυβίτη, Θεοφύλακτο, Σωφρόνιο Κεχαγιόγλου, Αβιμέλεχ Μπονάκη, Μηνά Μαυροβούνιο, Χρύσανθο Βρέτταρο, Νείλο Μητρόπουλο, Ιερώνυμο Σιμωνοπετρίτη, τους αγίους Αρσένιο της Πάρου και Σάββα της Καλύμνου

και τους φιλοαγιορείτες Αμφιλό- χιο Μακρή και Φιλόθεο Ζερβάκο, που όλοι μαζί εργάσθηκαν για την ανανέωση και τη σημερινή άνθηση του μοναχισμού.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

* Εισήγηση που πραγματοποιήθηκε κατά την Γ΄ Πρωινή Συνεδρία στον Ιερό Ναό Αγίου Νεκταρίου Αιγίνης στο Διορθόδοξο Επιστημονικό Συνέδριο [\(21-23.10.1996\)](#) από την Ιερά Μητρόπολη Ύδρας, Σπετσών και Αιγίνης και την Ιερά Μονή Αγίας Τριάδος - Αγίου Νεκταρίου Αιγίνης με γενικό θέμα: « Άγιος Νεκτάριος, ο πνευματικός, ο μοναστικός, ο εκκλησιαστικός ηγέτης» και δημοσιεύθηκε στα Πρακτικά, Αθήναι 2000, σσ. 221-231.

1. Σωτηρίου Γ., «Νέα Μονή Χίου», Αρχαιολογικόν Δελτίον, Β΄ (1916).
2. Ματθαϊάκη Τ., αρχιμ., Ο όσιος Νεκτάριος Κεφαλάς, Αθήναι 1955.
3. Ματθαίου Β. μοναχού, Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας, τ. ΙΑ΄, Αθήναι 19734, σ. 272.
4. Τριάντη Ι. αρχιμ., Ο Γέροντας της Πάτμου (1889-1970), Πάτμος 1993.
5. Όπ.π., σσ. 25-26.
6. Όπ.π., σσ. 32-35.
7. Ματθαϊάκη Τ., όπ.π., σ. 132.
8. Αρχιμανδρίτης Φιλόθεος Ζερβάκος, ηγούμενος Ι.Μ. Λογγοβάρδας Πάρου (1884-1980), Θεσσαλονίκη 1980.
9. Μωυσέως μοναχού, Μοναχός Νείλος Σιμωνοπετρίτης (1871-1911), Ορθόδοξος Τύπος 674-675 (1985).
10. Φιλοθέου Ζερβάκου αρχιμ., «Τα απομνημονεύματά μου», Ορθόδοξος Τύπος 428 (1980), σ. 3.

11. Φιλοθέου Ζερβάκου αρχιμ., «Αναμνήσεις μου από τον Παπαδιαμάντην και Μωραϊτίδην», Κιβωτός 14 (1953), σ. 46.
12. Παναρέτου Γρηγοριάτου ιερομ., «Ο Άγιος Νεκτάριος και το Άγιον Όρος», Ο Όσιος Γρηγόριος 3 (1978), σ. 54.
13. Ματθαιάκη Τ., όπ.π., σσ. 51-52.
14. Καλλιστράτου Λαυριώτου Προηγ., Ιστορικόν Προσκυνητάριον της Ι. Μ. Μ. Λαύρας, Αθήναι 1976, σσ. 160-161.
15. Μ.Μ.Ν., Ορθόδοξος Φιλόθεος Μαρτυρία 38-39 (1990), σ. 45.
16. Παναρέτου, όπ.π., σσ. 54-60.
17. Τοφαλίδου-Χατζηκώστα Άντρη, «Άγνωστες επιστολές του Αγίου Νεκταρίου προς την Ι.Μ. Βατοπεδίου, Ορθόδοξη Μαρτυρία 41 (1993), σσ. 117-127.
18. Όπ.π., σ. 127.
19. «Ένα ανέκδοτο γράμμα του Αγίου Νεκταρίου», Αθωνικοί Διάλογοι 67-68 (1979), σ. 28.
20. Μωυσέως μοναχού, «Ο συγγραφικός ζήλος του Αγίου Νεκταρίου», Αθωνικοί Διάλογοι 69-70 (1980), σσ. 15 και 21.
21. Ανθίμου Αγιαννανίτου ιερομ., «Αγία Άννα» το ιερό βήμα του Άθωνος, Άγιον Όρος 1992, σ. 59.
22. Παναρέτου, όπ.π., σ. 57.
23. Ματθαιάκη Τ., όπ.π., σ. 260.
24. Δανιήλ Κατουνακιώτου Γέροντος, Αγγελικός Βίος, Άγιον Όρος - Θεσσαλονίκη 19873, σσ. 13-41.
25. Όπ.π., σσ. 123-134.
26. Όπ.π., σ. 124.
27. Χερουβεΐμ αρχιμ., Δανιήλ ο Κατουνακιώτης, Ωρωπός Αττικής 1970, σ. 56.

28. Δανιήλ, όπ.π., σσ. 177-183.

29. Όπ.π., σ. 177.

30. Δανιήλ Κατουνακιώτου Γέροντος, Μοναχικά Εντροφήματα, Άγιον Όρος - Θεσσαλονίκη 1982, σ. 39.

31. Οι επιστολές θα εκδοθούν μετά σχολίων από τον καθηγητή π. Θ. Ζήση.

32. Θεοκλήτου Διονυσιάτου μοναχού, Ο Άγιος Νεκτάριος ο Θαυματουργός, Αθήναι 1992.

33. Θεοκλήτου Διονυσιάτου μοναχού, Αγίου Νεκταρίου επισκόπου Πενταπόλεως 35 ποιμαντικές επιστολές, Αθήναι 1993, σ. 7.

34. Θεοκλήτου Διονυσιάτου μοναχού, Η αφωρισμένη, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 48.

35. Γαλίτη Α.Γ., «Κεχαγιόγλου Σωφρόνιος, Αγιορείτης λόγιος ιερομόναχος»,Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια, τ. 7, στ. 536-538.

36. Μωυσέως μοναχού, «Άγιος Νεκτάριος και Αγιορείτες», Ο Όσιος Γρηγόριος 7, σ. 37.

37. Όπ.π., σσ. 39-40.

38. Όπ.π., σ. 40 και Ανδρέου μοναχού, Γεροντικό του Αγίου Όρους, Αθήναι 1979, σ. 51.

39. Όπ.π.

39α. Χατζηγεωργίου Π.Μ., Άγιος Νεκτάριος Πενταπόλεως, Σύρος 1996, σσ. 143-145.

40. Όπ.π., σσ. 37-38 και Μωυσέως μοναχού, «Όσιος Σάββας ο Νέος ο εν Καλύμνω», Ορθόδοξη Μαρτυρία 24, σσ. 37-38.

41. Παπανικολάου Χ.Β., Ο άγιος Σάββας ο Νέος ο εν Καλύμνω, Κάλυμνος 1994, σ. 64.

42. Μωυσέως μοναχού, Ιερώνυμος Σιμωνοπετρίτης ο Γέρων της «Αναλήψεως», Άγιον Όρος 19913.

43. Μωυσέως μοναχού, «Ο Άγιος Νεκτάριος και ο Γέρων Ιερόνυμος Σιμωνοπετρίτης», Αθωνικοί Διάλογοι 67-68, σσ. 13-16.

44. Γερασίμου Μικραγιαννανίτου μοναχού, Ακολουθία, και Βίος του εν αγίοις πατρός ημών Νεκταρίου επισκόπου Πενταπόλεως του Θαυματουργού, Αθήναι 1976.

45. Μωυσέως μοναχού, Άγιος Νεκτάριος και Αγιορείτες, όπ.π., σσ. 40-41.

46. Χόντου Δαμασκηνού αρχιμ., Ο Άγιος Νεκτάριος, έκδοσις Ιεράς Μονής Αγίου Νεκταρίου Αιγίνης 1996, σσ. 23-24.

Πηγή: Μοναχού Μωυσέως Αγιορείτου, Άγιον Όρος και κόσμος, σελ.257-266